

OBMOČJE ZNANSTVENEGA ZANIMANJA FRANCETA BEZLAJA

Jubilej gotovo ni samo trenutek, ko se spomnimo jubilaranta in njegovega dela ter ju ustrezno počastimo, temveč tudi priložnost, da si njegovo delo znova ozaveštimo, ga ovrednotimo in morda poiščemo v njem še nove delovne spodbude. Tako se razkriva tudi nenehna vpetost posameznikovega dela v življenje in delo kake družbene skupnosti, njegov prispevek k njenemu ozaveščanju. Tako vlogo je imela (in jo ima) tudi dolgotrajna znanstvena dejavnost akad. Franceta Bezlaja, staroste slovenskega zgodovinskega jezikoslovja, rednega profesorja primerjalnega slovenskega jezikoslovja na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Čeprav je Bezlaj začel svojo znanstveno pot z vprašanji slovenskega knjižnega jezika, pa nam njegovo delo, obsegajoče več kot dvesto razprav ali izčrpnih ocen in nekaj samostojnih knjig,* kaže, da je zrela leta svojega življenja posvetil vprašanjem (najstarejše) zgodovine slovenskega jezika in kulture, kakor ju razodeva imenoslovje in sploh besedoslovje. Sistematično se je torej posvetil raziskovalnima področjema, ki sta bili dotlej pri nas slabo obdelani — kljub nekaterim ljubiteljem in strokovnjakom, ki so se ju včasih lotevali. Možnosti za načrtno jezikoslovno delo te vrste so bile na Slovenskem dolgo zelo majhne, nekoliko so se povečale šele z ustanovitvijo univerze, še bolj pa z ustanovitvijo akademije znanosti in umetnosti; zadnja je med svoje delovne načrte uvrstila tudi slovenski etimološki slovar. Vse mogoče okoliščine, od znanstvene in organizacijske preobremenjenosti raziskovalcev do premajhnega razumevanja okolja in še česa, so ta načrt za več desetletij zavrle, vendar je Fran Ramovš le pridobil Bezlaja najprej za ekscerptorja strokovne literature, nato pa tudi za avtorja slovarja. S tem je bilo nekako uravnano Bezlajevo nadaljnje zanimanje.

Franceta Bezlaja lahko štejemo za dediča tistega slovenskega jezikoslovnega izročila, ki so ga ustvarili ali razvijali Miklošič, Oštir in še posebno Ramovš, kar je zmeraj s ponosom poudarjal. Pri raziskovanju besedja je tudi njega vodilo temeljno spoznanje gibanja Wörter und Sachen o povezanosti besede s človekovo skušnjo, kulturo in mišlje-

* *Oris slovenskega knjižnega izgovora*, Ljubljana 1939; *Slovenska vodna imena I—II*, Ljubljana 1956, 1961; *Éseji o slovenskem jeziku*, Ljubljana 1967; *Etimološki slovar slovenskega jezika I*, Ljubljana 1976. Celotna bibliografija bo izšla v Onomastici jugoslavici, posvečeni 70-letnici akad. Franceta Bezlaja.

njem, zato nas ne preseneča še njegovo zanimanje za etnologijo in luščenje potez duhovne kulture naših prednikov. Veliko pozornost je namenjal pomenu kot bistveni sestavini besede, čeprav glede tega ni izoblikoval kakih posebnih teoretičnih sklepov, in arealnemu jezikoslovju, tj. ugotavljanju razširjenosti obravnavanih jezikovnih pojavov v slovenščini in drugod.

Slovenščina se je razvila iz jezika, katerega nosilci so približno sredi prvega tisočletja n. š. prišli na stara kulturna tla, prek katerih je peljala pot v Italijo in proti katerim so pritiskala ljudstva s severa in zlasti z vzhoda, na današnje stičišče treh v Evropi prevladujočih jezikovnih skupin in kultur: slovanske, romanske in germanske. Slovani so v goratem svetu, ki so ga šele polagoma kolonizirali, gotovo naleteli na romanizirane staroselce, in sicer ne samo na Ilire in Kelte, temveč mogoče tudi na nosilce še starejših jezikovnih plasti, vendar so vse asimilirali. O teh stikih nam govori tolikšna množica substratnih jezikovnih prvin, kot je ne najdemo v nobenem izmed slovanskih jezikov, približuje pa se, posebno na slovenskem zahodu, gostoti, znani iz Pirenejev in centralnih Alp. Z metodo fonetične zamenjave, ki so jo uporabljali raziskovalci kot Schuchardt, Lessiak, Gamilschegg, Ramovš idr., se je Bezljaj uspešno poskušal v luščenju romanskega substrata v slovenskem besedju. Zaradi glasoslovnih razlik je lahko ugotavljal, da je na tem malem prostoru moralo biti več različnih romanskih plasti/narečij, v gorah pa samo romanizirani pastirji. Položaj je mogoče ponazoriti z Bezljajevim vzporejanjem rezijskega *čámurče* 'gams', bohinjskega *komarča* 'ostrv za plezanje čez previse' in gorskega imena *Komarča*; isto osnovo s pomenoma 'divja koza' in 'rogovila' srečamo tudi drugod po Alpah in Pirenejih, glasovni razloček med besedama pa priča, da sta bili v slovenščino sprejeti prek različnih fonetik. Bezljaj je s substitucijsko fonetiko pri tistih besedah, ki kažejo tipične glasovne inovacije in so v romanskih jezikih datirane, ugotavljal tudi čas stika Slovanov s staroselci; če je do romanske lenizacije prišlo po šestem stoletju, potem je moralo biti npr. današnje slovensko *Solkan* < *Silicanum* sprejeto pred tem, *Viden* < *Utinum* pa po tem.

Vendar pa substratne prvine niso ohranjene samo na oblikovni ravni, temveč lahko tudi na pomenski. Bezljaj je tako odkril verjeten kalk po neki antični predlogi tudi v slovenskem in sh. narečnem *kruh* 'panis' (v zvezi s 'krušiti, drobiti') nasproti izgermanski izposojenki *chlěb*. Spričo velike fragmentarnosti ohranjenega gradiva si je lahko misliti, kako težavno opravilo je luščenje drobcev, saj je zanj potrebno dokajšnje

poznanje evropske jezikovne preteklosti — ne le tiste, ki zadeva slovenski etnični prostor — pa tudi umska prodornost in kombinatorika. Globlje Bezlajevo zanimanje za te reči ni vidno samo iz »praktičnih« primerov, tj. rešenih etimologij, temveč tudi iz njegovih ocen Hubschmidtovih in Krahejevih del, saj jih dopolnjuje iz preverja tudi s slovenskega stališča. Bezlaj je imel tudi srečo, da je živel v bližini Oštirja in Skoka; diskusije z njima so oplajale njegovo delo.

Manj se je ukvarjal z vprašanji adstrata v slovenščini, tj. nemških, madžarskih in (kasnejših) romanskih prvin, mogoče zato, ker je bilo glede tega dotlej že največ narejenega: poleg raztresenih prispevkov iz druge polovice 19. in 20. stoletja, katerih pisci so iskali neslovanske tujejezične prvine zato, da bi jih odstranili, je tu še delo Miklošiča, Štreklja, Kelemine, Šturma, Ramovša, Koštiála, če omenim le nekaj starejših slovenskih raziskovalcev, izmed mlajših tujih pa predvsem Striedtertempsovo in Mendeja. Po svoje imamo lahko za adstrat tudi mlajše slovanske izposojenke v slovenščini, tiste, ki so prek slovarjev, časopisja in knjig, tj. »nespontano«, prodirale v knjižni jezik in po njem še v druge zvrsti. Čeprav gre za velikansko delo, ki je tudi etimologu pogosto v pomoč (posebno Breznikovo), pa se zdi, da je naše vedenje o tem predmetu še vedno pomanjkljivo, zlasti za starejše slovarje, npr. Hipolitovega.

V zvezi s pripravo etimološkega slovarja se je Bezlaj nujno moral ukvarjati tudi z bogato slovansko besedno dediščino, ki sestavlja jedro slovenskega besedišča. Po izidu Bernekerjevega slovanskega etimološkega slovarja, ki je pritegnil tudi precej slovenskega besedja, se je skoraj zdelo, da so zadeve že precej dognane. Vendar pa je Bezlajevo etimološko delo pokazalo, da neredko prav slovensko gradivo zaradi svoje oblikovne in pomenske raznovrstnosti — v njem je tudi dosti arhaizmov, ohranjenih mogoče zaradi obrobne položaja slovenščine — omogoča korekture etimologij. Številne teh besed, znanih iz sodobnih narečij in iz zgodovine slovenskega jezika, nimajo ustrezne slovanske vzporednice, temveč samo baltsko (npr. glagol *terjati* 'zahtevati'), veliko pa jih ima vzporednice strogo lokalizirane, oziroma imajo tipična območja razširjenosti. Ker so taka območja daleč narazen, jih seveda ne moremo šteti za naključne inovacije, posebno ne, kadar gre za cele besedne plasti. Bezlaj je pri tem — gotovo tudi ob spodbudnem zgledu iz češkega jezikoslovja (Šmilauer) — uvidel posebno vrednost mikrotoponimije in antroponimije kot bolj ali manj na določen prostor vezanega besedja (čeprav vsakega po svoje), zato ju je upošteval kot enakovredno gradivo. Sad študija slovanske besedne dediščine je predvsem njegov etimološki

slovar; po drugi strani pa so mu spoznanja o zakonitostih nastopanja posameznih jezikovnih prvin nujno sprožila »večna« vprašanja o naravi slovanskega superstrata, ki je dal podlago ne le slovenščini, temveč tudi balkanskim slovanskim jezikom, pa tudi o naravi praslovanščine in o smerih ter času razseljevanja in naseljevanja Slovanov. Vprašanja so toliko bolj upravičena, ker južni Slovani niso bili avtohtoni prebivalci teh krajev.

Kljub velikemu prizadevanju jezikoslovcev, arheologov, etnologov in antropologov je v zvezi s slovansko pradomovino še marsikaj temnega in podobno je s praslovanškim jezikom. Velika podobnost med sodobnimi slovanskimi jeziki se še danes močno poudarja kot nekak dokaz, da je morala biti podobnost pred več kot tisoč leti pač še večja. Res je, da praktično na nobeni slovnični ravnini ni najti narečnih potez, ki bi sekale slovanski jezikovni svet in le en njegov del tesneje povezovale npr. z delom baltske jezikovne skupnosti; zato upravičeno govorimo o večji enotnosti praslovanščine in verjetno tudi o njeni manjši starosti v primerjavi z baltščino. Narečni razločki med tremi slovanskimi vejami so večinoma razmeroma mladi, največ jih je iz časov razseljevanja ali iz časa kmalu po njem. Morda bo prihodnje poglobljeno raziskovanje iz funkcijskega (in ne le inventarnega) zornega kota pokazalo, da je med posameznimi deli praslovanščine vendarle obstajal kak opaznejši razloček tudi v slovnicah. Vznemirljiva je hipoteza, ki jo zagovarja tudi Bezlaj, da je naša rekonstruirana praslovanščina v resnici samo nova poenotena koine slovanske mešanice in da bi se z natančnim študijem besedja, upoštevaše tudi imenski fond, ki je v resnici le nekaka okamenina, dalo zvedeti kaj več o naravi te mešanice oziroma o njenih sestavinah. Že danes je komajda sporno, da so bila prav besedna neskladja dokajšnja; o tem priča tudi bogata »sinonimika«, predvsem tista, ki je nesporno slovanskega izvora, a je prvotno pripadala vsaj glede besedja različnim enotam znotraj slovanske skupnosti. Dosedanje klasifikacije slovanskih jezikov temeljijo predvsem na mehničnem, prostorskem načelu, pri ugotavljanju medsebojnih zgodovinskih zvez oziroma njihove genetične identifikacije se zaradi domnevno razmeroma enotne slovnične sestave upoštevaše predvsem pičli (pozni) razločki. Na podlagi tega je dognano, da so se Slovani najprej razdelili na zahodne in vzhodne, od slednjih pa so se kasneje odcepili še južni, in ti naj bi bili prišli na Balkan prek karpatskih prelazov ali južno od tega gorovja. Njihovih smeri ne poznamo, še manj njihovo plemensko sestavo (kljub nekaterim izpričanim etnikom), zgodovinski po-

datki o njih pa so skopi in predvsem preveč posplošujoči. Dejstvo je le, da na Balkanu nikoli ni bilo tako enotne jezikovne skupnosti, kot je npr. vzhodnoslovanska. Doslej se je izoblikovala predvsem teza o dveh južnoslovanskih enotah — zahodni in vzhodni. Prvi naj bi pripadali slovenščina in srbohrvaščina, drugi pa bolgarščina in makedonščina. Pri tem naj bi bila makedonščina nekako prehodno območje med vzhodno in zahodno enoto, skupaj z bolgarščino pa bi se vklapljala v balkansko jezikovno zvezo. Vzhodna in zahodna enota sta utegnili biti jezikovno različni že ob prihodu na jug (ne glede na kasnejše politične razmere, ki so ju ločevale), pripadala naj bi bila celo različnima naselitvenima tokovima, ki sta vzhodno oziroma zahodno od Džerdapa prestopila Donavo in zaradi domnevno s staroselci zasedenega vmesnega območja nista prišla v stik niti kasneje. Ko ne bi sledovi v najstarejši romunski in madžarski izslovanski toponimiji in besedju kazali jezikovnih lastnosti vzhodne južnoslovanske frakcije, bi lahko govorili o preprosti projekciji položaja, domnevanega za pradomovino, tako pa se kaže izredna jezikovna zapletenost, ki spremlja slovanske premike tostran Karpatov. Na dodatna vprašanja tega tipa je Bezljaj zadeval tudi ob slovenščini in srbohrvaščini. Po pričevanju lastnih imen, deloma pa tudi pojavov, kot sta usoda skupine *dl/tl*, predpona *vy-* ipd., so Slovani naselili vzhodne Alpe že takrat, ko je glavnina »panonskih«¹ bila še nad Donavo, kasneje pa je prav ta panonski val okrepil slovanski položaj na Koroškem, Štajerskem in južno od tod. Tudi v srbohrvatistiki se danes priznava tesna genetična zveza, tj. ista jezikovna podlaga kajkavščine in (vzhodne) slovenščine, medtem ko se za čakavščino kot celoto, posebej pa za njen severozahodni del trdi, da kaže številne prastare (posebne leksične) zveze s kajkavščino in slovenščino, sicer pa da je sorodna s štokavščino. Tudi naseljevanje čakavskega območja naj bi bilo potekalo od vzhoda. — Taka je torej v grobem podoba, sestavljena predvsem na podlagi nekaterih slovničnih potez. Bezljaj je daleč od tega, da bi kako konkretno slovansko pleme istil s konkretno slovnično ali leksično potezo, saj se taki poskusi po toliko stoletjih ne morejo posrečiti; rad pa bi spoznal kaj več o nenavadni zmesi raznorodnih besednih prvin, saj tudi besedje lahko odkriva sorodnost, prav gotovo pa je vsaj odsev nekdanje zemljepisne bližine njgovih nosilcev.

Zelo perspektiven bi bil poskus sestaviti nekako notranjo klasifikacijo slovanskih jezikov, izpeljano na podlagi ponavljanja starega slovanskega besedja, klasifikacijo, ki bi izraziteje prikazala večjo ali manjšo sorodnost (posameznih delov) današnjih slovanskih jezikov, ne da bi se nujno

ujemala z »uradnimi« jezikovnimi mejami. V bistvu z enakim namenom kakor jezikoslovci in zgodovinarji so tkalsko in poljedelsko terminologijo v povezavi z raznimi tipi in podtipi istih realij na Balkanu (in seveda iščoč njihove zveze zunaj tega območja) pozorno spremljali etnologi, kot so Obrębski, Gavazzi, Bratanić. Opazili so nekoliko drugačno razmestitev naselitvenih tokov: osrednji je zajemal le dele štokavskega narečja, obrobni pa bolgarske, vzhodnosrbske in nekatere makedonske, na drugi strani pa hrvaške primorske in dalmatinske govore. Razločki med tokovima so zelo globoki in kažejo na popolnoma drugačno jezikovno in etnološko izročilo, vendar oboje slovansko. Karakteristike osrednjega toka — najverjetneje je prispel kasneje in razdelil starejšo slovansko naselitev na dva zemljepisno ločena dela — so pri terminologiji pluga/rala izpričane tudi pri Slovencih in gredo prek Avstrije na Češko. Obrobni tip pa je skupaj s poimenovanji znan tako pri vzhodnih kakor tudi pri zahodnih Slovanih. Tudi etnologue je stanje v severnih in zahodnih hrvaških krajih ter v Sloveniji napeljalo na misel, da je bilo prvotno celo več različnih slovanskih skupin/jeder. Med jezikoslovci so opažanja te vrste čedalje pogostnejša; Tolstoj npr. ugotavlja podobno dvojno delitev na primerih kot *sadija* — *čadž*, saj je prva beseda slovenska, zahodnosrbohrvaška, makedonska in bolgarska, druga pa je razširjena predvsem na vmesnem prostoru. Poudariti je treba, da se razširjenost ne ujema povsem pri vseh obravnavanih primerih, vendar je temeljna podoba nedvomno skupna. Podobna se je že zelo zgodaj izoblikovala tudi Bezlaju, sprva predvsem pri toponimičnih osnovah, kasneje tudi v drugem besedju. Osnov ni mogoče naštetih vseh in vzporednic seveda ne najde zmeraj na vseh mogočih (pričakovanih) zemljepisnih točkah. Tako ima npr. slovensko *jaška* 'luknja, rov', *jašek* 'rov' vzporednico le v braškem *jaška* 'amfora', slovensko *trzina* 'praha', *trzen* pa vzporednico v srbohrvaškem narečnem *trzan*, *trzna* 'ledina, širši prazen prostor zraven vasi' (srednja in severozahodna Bosna) itd. Podobno porazdelitev, tj. razmeroma večje koncentracije na določenih krajih, bi kazale tudi vzporednice pri severnih Slovanih. Ta pojav je Bezlaj sicer poljudno, vendar z enako znanstveno težo prikazal v Esejih o slovenskem jeziku.

Čeprav ni še čas za sintezo o vrstah in številu slovanskih tokov, ki so prišli in se tudi ustavili na mejah rimske in bizantinske države, pa Bezlajevo delo potrjuje, da je bil v teh selitvah precejšen zahodnoslovanski element, vendar so ga pozneje delno prekrili vzhodnoslovanski valovi. Tako je, najbrž na begu pred Madžari, celo v 10. stoletju prodrli

do vzhodnega slovenskega ozemlja tak val, ki v zgodovinskih virih sicer ni nikjer omenjen, a je vendarle moral biti zadosti močan, da je zapustil nekaj primerov ruskega polnoglasja, ki jih je izluščil Bezlaj (*gorica*, *zorica* < **gorodjica*, *zorodjica* 'ograja za svinje', *balujača* 'vodna jama' < *-boloŋ* 'poplavni svet'); enako je mogoče, da so deli posameznih slovan-skih plemen prispeli v Alpe in na Balkan tudi poprej, vendar o tem ne vemo nič drugega, kot da poznamo nekaj tvorb, ki so bile v času razselitev že neproduktivne, npr. *Zjot/Zjut* 'imeni podzemeljskih votlin', *Djot* 'isto' (Bela krajina), kajkavski hidronim *Riutna*, celo v apelativu *roža mogota*.

Zaradi izredne zapletenosti in težavnosti luščenja se zdi, da je tu dela še za več rodov, vendar pa bo prispevek Franceta Bezlaja zmeraj ohranil vidno mesto.